

Методика та методи суспільно-географічного дослідження територіальної організації освітньо-виховного комплексу обласного регіону

Однією з важливих методологічних проблем дослідження регіонального освітньо-виховного комплексу є необхідність його детального системно-структурного аналізу. Використання широкого спектру методів дослідження дало змогу зосередити увагу на ієрархічних елементах територіальної структури освітньо-виховного комплексу. У статті проаналізовано та узагальнено суспільно-географічні підходи до вивчення освітньо-виховного комплексу як складової частини суспільно-територіальної системи та поглиблено методичні основи дослідження. Запропоновано алгоритм дослідження освітньо-виховного комплексу регіонального рівня (шість етапів). Визначено підходи та принципи дослідження, підкреслено важливість регіоналізації сучасних територіальних освітньо-виховних систем для подальшого впровадження інновацій і пошуку оптимальних шляхів розвитку.

Ключові слова: освітньо-виховний комплекс, методи суспільно-географічного дослідження, територіальна організація, Чернівецька область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з важливих методологічних проблем дослідження освітньо-виховного комплексу (ОВК) є потреба його детально системно-структурно проаналізувати на регіональному рівні, особливо організаційно-територіальний аспект із залученням максимального спектру методів дослідження. При цьому слід зосередити увагу на ієрархічних елементах територіальної структури, в основі виділення яких повинні бути такі критерії, як рівні локалізації об'єктів ОВК та забезпечення надання освітньо-виховних послуг, спеціалізація і частка регіонального ОВК у національному ОВК, особливості формування функціональних зв'язків та взаємодії між компонентами ОВК регіонального рівня. Під час суспільно-географічного дослідження ОВК потрібно виходити з позиції вивчення суспільно-територіальних комплексів, враховувати при цьому взаємозв'язки з системою розселення, розміщенням виробництва, розташування та доступність закладів ОВК, територіальні диспропорції рівня освіти населення та освітнього потенціалу, формування причинно-наслідкових зв'язків та функціонально-компонентної структури ОВК. Все вищезазначене підкреслить важливість позиції регіоналізації сучасних територіальних освітньо-виховних систем для подальшого впровадження інновацій і пошуку оптимальних шляхів розвитку.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення теорії географічної науки, концептуальні підходи українських та закордонних учених до комплексного вивчення соціоекономічних систем, інтеграційних процесів та комплексотворення. Методику суспільно-географічних досліджень територіальних систем та комплексів розробили Ю. Г. Саушкін, М. М. Паламарчук, А. П. Голіков, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій, Я. І. Жупанський, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, І. О. Горленко, С. І. Ішук, О. М. Паламарчук, О. В. Заставецька, В. О. Джаман, К. В. Мезенцев, В. Кристаллер та ін. Географію культури охарактеризовано у працях С. Л. Рудницького, П. А. Тутковського, О. І. Шаблія, І. І. Ровенчака та ін. Вагомий внесок у дослідження теоретичних позицій суспільно-географічних досліджень здійснив О. Г. Топчієв. У своїх працях автор наводить методичні схеми та методики досліджень основних компонентів територіальної організації життєдіяльності суспільства – природного середовища, населення та поселень, виробничої і невиробничої сфер, соціальної та виробничої інфраструктури [4]. Питання географії освіти розкрито у працях О. У. Хомри, В. В. Стецького, А. М. Байназарова, Н. В. Зубаревич, Т. Ю. Мельниченко, О. Г. Корнус та ін., а також педагогів та соціологів – А. М. Симоненка, М. В. Бірюкової, О. П. Барабохи та ін.

Мета нашого дослідження – аналіз та узагальнення суспільно-географічних підходів і конкретизація методів дослідження освітньо-виховного комплексу як складової частини суспільно-територіальних систем, та поглиблення методичних основ дослідження регіонального ОВК. Основні завдання дослідження:

- проаналізувати та узагальнити суспільно-географічні підходи до вивчення освітньо-виховного комплексу як складової частини суспільно-територіальної системи;
- поглибити методичні основи дослідження;
- запропонувати алгоритм дослідження освітньо-виховного комплексу регіонального рівня.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під *освітньо-виховним комплексом* (ОВК) розуміємо територіальну організацію суспільства, що розвивається в конкретних природно-соціально-економічних умовах і становить собою єдність, яка склалася або ще формується на основі закономірностей розвитку суспільства та взаємодії суспільства і природи, що представлена як сукупність закладів, установ, організацій та органів управління, які здійснюють надання та розподіл освітньо-виховних послуг і забезпечують ними населення [1]. Це складний системний комплекс, де його складники різняться не тільки своєю структурою, а й за закономірностями формування, де на чільному місці історичні, соціальні та економічні передумови.

Сучасні наукові дослідження мають комплексний характер, що передбачає елементи теорії й методології, методики й техніки дослідження, значний обсяг аналітичної роботи з елементами синтезу й отримання конкретного результату практичного значення. Під час вивчення територіальної організації освітньо-виховного комплексу як предмета дослідження суспільної географії, основними методами виступають ті, що застосовуються у науці загалом (загальнонаукові) та у суспільній географії зокрема (міждисциплінарні та спеціальні). Оскільки дослідження ОVK складний системний процес, то у ньому варто виділити кілька етапів (рис. 1).

На першому етапі потрібно визначити об'єкт, предмет, мету, завдання та логічну структуру дослідження. Для виокремлення ОVK із господарського комплексу на регіональному рівні слід вивчити літературні джерела щодо суміжної тематики та обґрунтувати їх. Надалі, використовуючи загальнонаукові методи, виробити загальні підходи та принципи дослідження ОVK.

На другому етапі потрібно зібрати архівні дані, що є основою для встановлення закономірностей розвитку основних структурних компонентів ОVK за певної історичної доби. Також слід провести первинну обробку статистичних матеріалів щодо діяльності закладів ОVK, нормативно-правової бази, зробити вивірку вихідних даних, проаналізувати й відповідно згрупувати показники за компонентами ОVK.

На третьому етапі потрібно вивчити основні чинники, що впливають на формування та функціонування територіальної структури ОVK. До них належать суспільно-географічне положення, демографічні, етносоціальні та етнокультурні, економічні, транспортної доступності, природні та ін. Домінуючими із позиції територіальної організації ОVK є демографічні чинники – динаміка чисельності населення, народжуваність, смертність, статево-вікова структура, міграційна ситуація, система розселення.

Менш вагомими виявилися природні чинники та транспортна доступність. Під час дослідження відповідних чинників розвитку ОVK доцільно використовувати літературний, історичний, аналітичний, статистичний, математичний, картографічний та інші методи. Історичний метод у суспільній географії включає діахронічний та територіальний принципи. Діахронічний принцип полягає у вивченні системи освіти та культури за певного історичного періоду. Територіальний принцип ґрунтується на вивченні становлення освіти та культури у певних територіальних утвореннях. Поєднавши два вищезазначені принципи, можемо отримати відмінності у розвитку освітньо-виховного комплексу у різні історичні періоди.

Під час дослідження ОVK як об'єкта суспільної географії, що оперує значною кількістю статистичних даних, ефективними є математичні методи – використання трьох наявних рівнів математизації. На першому рівні задаємо відповідні параметри компонентам ОVK. На другому рівні застосовуємо математичні засоби опрацювання даних для виявлення емпіричних залежностей і закономірностей. Надалі розробляємо математико-графічну модель із використанням аналізу кореляцій та багатовимірного статистичного аналізу.

Четвертий та п'ятий етап передбачає вивчення функціонально-компонентної, організаційної та територіальної структури регіонального ОVK, де потрібно використати системний підхід як один з універсальних для суспільно-географічної науки. Цей підхід дає змогу конкретизувати розвиток систем освіти та культури як основних складових частин ОVK, детально вивчити якості об'єктів, завдяки чому вони стають упорядкованими й організованими у певну цілісність із новими власти-

востями й характеристиками. Враховуючи те, що ОВК є впорядкованою системою з досить складною та багатоплановою структурою, застосування системно-структурного методу потрібне для дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей між підсистемами різних порядків, групами та окремими елементами, для дослідження властивостей системи як цілісного утворення та основних її функцій, відношень між компонентами.

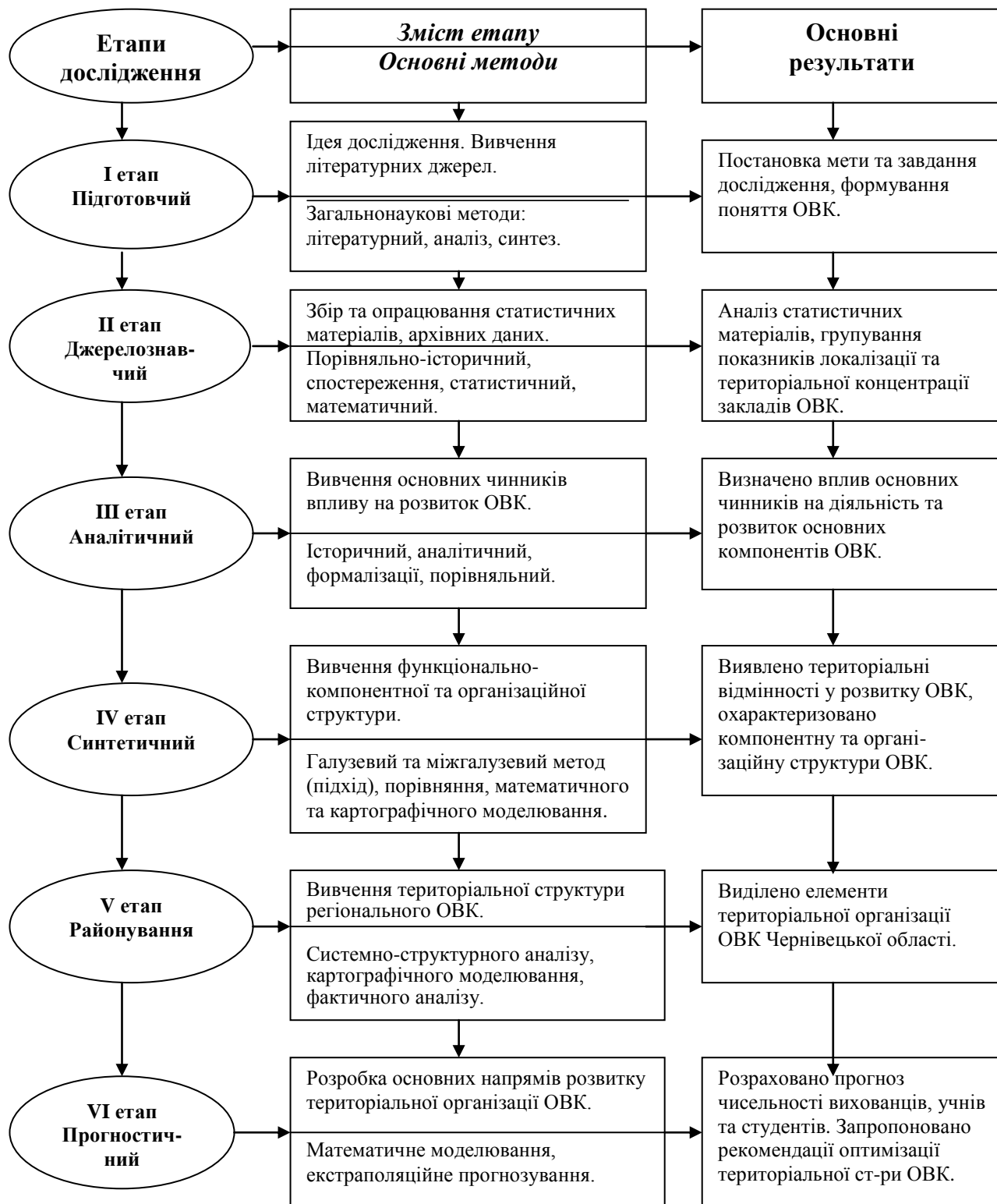

Рис. 1. Алгоритм дослідження регіонального ОВК

Одним із найважливіших методів суспільно-географічного дослідження є статистичний, що передбачає такі етапи: статистичне спостереження, статистичне зведення та групування, пошук та встановлення закономірностей та залежностей, інтерпретація отриманих результатів. Статистичний та математичний метод є одним з основних для визначення територіальної диференціації ОВК.

Картографічний метод використовується у взаємозв'язку з усіма іншими методами та підходами суспільно-географічних досліджень. Він дає змогу картографувати складники ОВК та допомагає визначити особливості структури та територіальної диференціації ОВК. Картографічні матеріали відображають регіональні особливості розвитку ОВК. Показ тих чи інших об'єктів на карті фіксує їх розміщення, кількісні та якісні характеристики, що є вже новою типологічною інформацією, яка дає можливість аналізувати взаємне розміщення об'єктів чи явищ, їх сусідство чи накладання.

Дослідження регіональних особливостей ОВК та аналіз його територіальної структури потребує виявлення впливу чинників формування територіальної організації ОВК. Варто здійснити типізацію районів області за рівнем розвитку ОВК, що кількісно можемо відобразити за допомогою коефіцієнта локалізації закладів освіти та розрахувати за формулою [2]:

$$K_l = \frac{p \times N}{P \times n},$$

де K_l – коефіцієнт локалізації освітньо-виховних закладів; p – кількість закладів у районі; P – кількість закладів в області; n – чисельність населення району; N – чисельність населення області.

У разі, якщо $K_l < 1$, можемо говорити про низький рівень локалізації освітньо-виховних закладів; K_l близький до 1 – середній рівень локалізації; $K_l > 1$ – високий рівень локалізації.

У зв'язку з наявністю значної кількості простих показників інтегральний показник рівня розвитку ОВК може приховати недостатній рівень розвитку окремих компонентів комплексу внаслідок псевдокомпенсації через високі рівні розвитку інших. Тому пропонуємо розрахувати інтегральний показник коефіцієнту локалізації за формулою [3]:

$$IK_l = (K_{l1} + K_{l2} + K_{l3} + K_{l4} + K_{l5} + K_{l6} + K_{l7} + K_{l8} + K_{l9} + K_{l10}) / 10,$$

де IK_l – інтегральний коефіцієнт локалізації освітньо-виховних закладів; K_{l1} – коефіцієнт локалізації дошкільної освіти; K_{l2} – коефіцієнт локалізації загальної середньої освіти; K_{l3} – коефіцієнт локалізації професійно-технічної освіти; K_{l4} – коефіцієнт локалізації закладів вищої освіти; K_{l5} – коефіцієнт локалізації шкіл естетичного виховання; K_{l6} – коефіцієнт локалізації бібліотек; K_{l7} – коефіцієнт локалізації клубних закладів, K_{l8} – коефіцієнт локалізації музеїв, K_{l9} – коефіцієнт локалізації театрів; K_{l10} – коефіцієнт локалізації демонстраторів фільмів.

Надалі, використовуючи порівняльно-географічний метод, аналізуємо відмінності та подібності рівня розвитку освітньо-виховного комплексу в межах адміністративних районів області та окремих населених пунктів. Відповідно виникає можливість визначити місце та роль районних освітньо-виховних систем у регіональному ОВК.

Для з'ясування відповідності територіального розміщення закладів ОВК до потреб населення пропонуємо розрахувати коефіцієнт територіальної концентрації закладів за формулою [2]:

$$K_{tk} = \frac{p \times S}{P \times s},$$

де K_{tk} – коефіцієнт територіальної концентрації закладів; p – кількість закладів адміністративного району; S – площа області; P – кількість закладів області; s – площа району.

При $K_{tk} < 1$ можемо говорити про низьку концентрацію освітньо-виховних закладів; K_{tk} наближений до 1 – про оптимальне співвідношення досліджуваного показника; коли ж $K_{tk} > 1$, то спостерігається висока концентрація закладів на відповідній території.

Для уникнення диспропорцій цього показника також потрібно розрахувати інтегральний коефіцієнт територіальної концентрації. Використання методів ранжування, описово- та порівняльно- географічного дасть змогу проаналізувати рівень територіальної концентрації закладів ОВК.

За допомогою фактичного аналізу всі заклади регіонального ОВК класифікуємо за спеціалізацією і масштабністю послуг, які можуть надавати населенню заклади повсякденного користування та заклади періодичного користування. Отже, в основу виділення елементів територіальної структури облас-

ного ОВК покладено компонентну, функціональну (зв'язки між простими та складними елементами територіальної структури ОВК) та організаційну структуру. В результаті отримуємо елементи регіонального рівня – вузли, локального – центри та точкового – пункти ОВК.

На завершальному етапі дослідження розробляємо прогнози розвитку територіальної організації ОВК регіону з використанням екстраполяційного методу.

Дослідження ОВК потребують комплексного теоретико-методологічного підходу. Неможливо вивчати освітньо-виховні процеси та проводити їхній порівняльний аналіз без урахування соціальних зв'язків, культурних традицій, етнічних, ментальних та інших особливостей регіону. Саме тому актуальність наукових розробок проблем освіти й культури об'єктивно зумовлює пошук тенденцій і перспектив розвитку освітньо-виховної сфери. Використання принципу системності надає можливість характеризувати освіту та культуру не як окремі об'єкти, а у взаємозв'язку з іншими системами та об'єктами соціальної сфери. Будь-який освітньо-виховний заклад постає як освітній, соціалізуючий та виховний, що дало підставу нам об'єднати ці заклади в освітньо-виховний комплекс.

Відповідна система методів розкриває основні принципи дослідження ОВК. Саме на їх застосуванні базуються проведені дослідження та отримання обґрунтованих результатів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Освітньо-виховний комплекс обласного рівня формують системи закладів освіти, закладів культури, системи обслуговування та управління, кожна з яких складається з елементів нижчого рівня, що взаємодіють між собою, як всередині системи так і ззовні. У дослідженні територіальної організації регіонального освітньо-виховного комплексу виділяється шість етапів, за якими по чергово визначаються підходи та принципи дослідження ОВК та виокремлення їх з обласних господарських комплексів; здійснюється аналіз діяльності закладів комплексу та визначення чинників впливу на формування та функціонування елементів територіальної структури обласного ОВК; розглядаються функціонально-компонентні зв'язки між елементами територіальної структури та прогнозують зміни у функціонально-компонентній структурі загалом та в окремих системах ОВК.

Отже, суспільно-географічне дослідження ОВК регіонального рівня передбачає застосування загальнонаукових і широкий спектр конкретно-наукових географічних методів дослідження. Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальнішим вивченням застосування системи методів під час аналізу особливостей компонентної і територіальної організації регіональних освітньо-виховних комплексів.

Джерела та література

1. Джаман В. О. Територіальна організація освітньо-виховного комплексу Чернівецької області / В. О. Джаман, О. Г. Заячук, М. Д. Заячук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Геогр. науки. – 2012. – № 18 (243). – С. 65–70.
2. Мельниченко Т. Ю. Освітній комплекс України: сучасний стан і напрямки удосконалення територіальної організації : автореф. дис. ... канд. геогр. наук / Т. Ю. Мельниченко. – К., 2005. – 20 с.
3. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти : монографія / О. Г. Корнус та ін. – Харків ; Суми, 2009. – 228 с.
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. для студ. геогр. та економ. спец. навч. закл. / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 631 с.
5. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

Заячук Оксана. Методика и методы общественно-географического исследования территориальной организации образовательно-воспитательного комплекса областного региона. Одной из важных методологических проблем исследования регионального образовательно-воспитательного комплекса является необходимость его детального системно-структурного анализа. Использование широкого спектра методов исследования позволило сосредоточить внимание на иерархических элементах территориальной структуры образовательно-воспитательного комплекса. Предлагается алгоритм исследования образовательно-воспитательного комплекса регионального уровня (шесть этапов). Подготовительный этап заключается в постановке цели и задачи исследования. На втором этапе осуществляется сбор и первичная обработка статистических материалов, анализ архивных данных. Третий – аналитический этап – заключается в исследовании и основательном анализе факторов развития образовательно-воспитательного комплекса. Следующий – синтетический этап – предусматривает исследование и анализ функционально-компонентной и организационной структуры комплекса. На пятом этапе обосновывается выделение ряда элементов территориальной структуры образовательно-воспитательного комплекса и взаимосвязей между ними. Последний прогностический этап заключается в разработке

основных направлений развития территориальной организации образовательно-воспитательного комплекса. Определены подходы и принципы исследования, подчеркнута важность регионализации современных территориальных образовательно-воспитательных систем для дальнейшего внедрения инноваций и поиска оптимальных путей развития.

Ключевые слова: образовательно-воспитательный комплекс, методы общественно-географических исследований, территориальная организация, Черновицкая область.

Zayachuk Oksana. Territorial Organization of Regional Educational Complex within Administrative Oblast: Methods of Social-Geographic Study. Necessity of detailed systemic-structural analysis of regional educational-incentive complex represents an important methodological problem of its study. The use of wide specter of study methods allowed for concentration upon hierarchic elements of educational-incentive complex's territorial structure. The present article deals with the analysis and generalization of social-geographic approaches to said complex study as a component of social-territorial system, and with deepening of methodical bases for said study. The algorithm for the study of regional-level educational-incentive complex was suggested. Preparatory stage presupposes goal and tasks setting. Second stage (resource-knowledge) would be devoted to collection and initial processing of statistical materials, and archives data analysis. Third stage (analytical) presupposes that educational-incentive complex development factors be explored and deeply analyzed. The next (synthetic) stage would emphasize on the study and the analysis of the complex's functional-component and organizational structures. Fifth stage would substantiate separation of some elements of educational-incentive complex and their interlinks. The last, prognostic stage, would lay in elaboration of major directions to develop territorial organization of educational-incentive complex. Study approaches and principles are defined. The present study stresses the importance of regionalization of present-day territorial educational-incentive systems for further introduction of innovations and search for optimal ways of development.

Key words: educational complex, methods of social-geographic study, territorial organization, Chernivtsi region.

Стаття надійшла до редколегії
02.12.2013 р.

УДК 911.3

Наталія Гусєва

Деякі суспільно-географічні аспекти споживання продовольства населенням України

Розглянуто деякі теоретичні питання географії споживання як суспільно-географічної дисципліни, зокрема визначено поняття науки, проаналізовано дослідження вітчизняних і зарубіжних географів у сфері географії споживання продовольства. Охарактеризовано декілька варіантів групувань країн світу за особливостями харчування та визначено місце України серед них. Розглянуто динаміку споживання населенням України основних продуктів харчування (м'яса і м'ясопродуктів, молока й молочних продуктів, яєць, хлібних продуктів, картоплі, овоче-баштанних та плодово-ягідних культур, риби і рибних продуктів, цукру, олії) протягом 1990–2011 рр. та чинники, що визначили її особливості. Проведено порівняння мінімальних і раціональних норм харчування та реального споживання населенням України основних продуктів харчування.

Ключові слова: географія споживання, споживання, основні продукти харчування, мінімальні норми харчування, раціональні норми харчування, регіональні типи харчування.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні географія споживання не отримала значного поширення, незважаючи на те, що перші праці з цієї суспільно-географічної дисципліни з'явилися у 60–70-х роках ХХ ст. Водночас потреба в дослідженні особливостей споживання населенням різних благ і послуг (зокрема продовольства), у т. ч. із погляду суспільної географії, досить значна, оскільки більшість наявних робіт із цієї тематики відображають специфіку споживання в умовах планової соціалістичної економіки, а Україна протягом останніх двох десятиліть стала країною з ринковою економікою.